

L'estat actual de l'estudi de la iberització a la zona nord de Castelló

FRANCESC GUSI i JENER

Des de fa uns pocs anys, l'atenció de la recerca arqueològica del món protohistòric corresponent als inicis de la iberització a les terres d'ambdues vores del riu Ebre, s'ha centrat a les comarques castellonenques del Baix Mesurat, i més concretament des de Peníscola fins a Vinaròs.

Arran de les excavacions realitzades pel Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques de la Diputació de Castelló, sota la nostra direcció, al poblat del Puig de la Nau, a Benicarló, on vàrem trobar una interessantíssima estratigrafia per sota d'un carrer empedrat del poblat, datat dins de la primera meitat del segle V, va aparèixer una nova visió a la regió septentrional del país Valencià del procés d'iberització, ja detectat feia pocs anys al poblat alacantí de Los Saladares, a Oriola, excavat per O. Arteaga. Encara que hem de dir que el nostre jaciment fou més pobre, tant des del punt de vista quantitatiu, com qualitatiu, amb comparança al ja citat lloc d'Alacant, també va tenir la seva importància, almenys per a Castelló, perquè deixava entreveure un mecanisme de funcionament intern molt semblant entre dos assentaments indígenes preibèrics, pertanyents al període cultural del Bronze Final o Bronze Tardà II avançat. Així, la importància del Puig de la Nau, es basava en el fet que es podia detectar una evolució cultural i cronològica que mancava dissortadament al jaciment de Vinarragell (Fases III-IV). Per això, i sense entrar en la problemàtica molt complexa del desenvolupament dels grups humans del Bronze Final-Camps d'Urnes, els quals ocupaven les terres del Nord de Castelló i Sud de Tarragona, centrarem la nostra xerrada d'avui en els contactes d'aquestes gents amb el món colonial de la Mediterrània. La forta empenta comercial de les colònies fenícies del Sud peninsular va determinar una expansió de productes ceràmics manufacturats i àdhuc d'atractives produccions per al consum, com l'oli i el vi, entre altres, fenomen que va estendre's a tot el llarg de les costes llewantines

des de les darreries del segle VIII i començament del VII, i amb més embranzida si cal, després de la fundació de la factoria d'Èbussus, a l'any 654. Aquest corrent comercial i a la fi aculturant, va connectar de manera sorprenent amb les poblacions autòctones preibèriques instal·lades en els petits llogarrets costaners de les terres baixes o de les planes del Baix Maestrat i també de les veïnes comarques del Montsià i Baix Ebre.

A la regió de Castelló, els jaciments que tenen materials arqueològics relacionables amb les influències més immediates del comerç del món meridional fenici-púnic es troben localitzats a nombroses comarques del nord, del centre o del sud. Els més coneguts per les raons abans esmentades són els situats a la meitat septentrional, i, en la nostra opinió, això obeeix als estímuls econòmic-culturalment provinents dels focus situats a bon segur a les terres del delta de l'Ebre, on estem segurs que va haver almenys algun centre important fenici-púnic de caire comercial, més o menys extens —això no importa—, als voltants de la meitat del segle VII, atret per la importància de la via natural fluvial de l'Ebre, vertader eix de penetració cap a les terres interiors de la vall de l'Ebre i rodalies i la vall del Segre. La important troballa quasi inèdita d'un establiment indígena comercial de redistribució d'àmfores fenícies, a la vora esquerra del riu Ebre, al lloc anomenat Dovesta, a Benifallet —de moment en curs d'excavació per Joan Sanmartí, Joan Santacana i Teresa Mascort— ens demostra sens dubte el que ja Maluquer va escriure l'any 1968, referit a l'existència d'un comerç fenici a les boques de l'Ebre, i també que aquesta zona constituïa un dels centres de dispersió de mercaderies provinents d'Eivissa, mercès a les facilitats de la navegació del riu aigües amunt, i que nosaltres també pensem que fou alhora per via terrestre en altres contrades.

Tornant a les terres de Castelló, trobem terrissa fenícia a torn d'influència meridional al poblat del Puig de la Nau, sota el carrer empedrat i els fonaments de l'habitació 14, entre altres indrets; i també al Puig de la Misericòrdia de Vinaròs, on han aparegut restes d'àmfores, ceràmica bicroma, i trossos de plat-trípode, datats a ambdós llocs a les darreries del segle VII i començament del VI. Unes altres troballes de caire aïllat, però no menys significatives, encara que fora de context, corresponen als jaciments prop de la costa, com per exemple, el Polsegué, a Rossell; els Barrancs, a Peníscola; el Tossal de Vallterra, a Santa Madalena de Polpís; el Palau, a Alcalà de Xivert; Orpesa la Vella, a Orpesa de Mar; i el Mas del Pi, a Benicàssim. Llocs aquests on es recolliren superficialment terrisses bicromes, trossos d'àmfores fenícies i peus de plats-trípodes. I no esmentem altres jaciments de les terres altes interiors, per no ser del cas a la nostra xerrada d'avui.

Qüestió debatuda dins de la problemàtica que plantegen aitals influències meridionals, és l'absència de la ceràmica de vernís roig, la qual cosa ha fet creure a algun investigador que és per causa de l'empobriment de les influències dels tallers terrissaires del Sud, just al moment de l'expansió dels mercats fenici-púnics a la regió del delta de l'Ebre, entre altres indrets. Veritablement aquestes produccions ceràmiques són pràcticament desconegudes

Fotografia 1. Puig de la Misericòrdia de Vinaròs.

a Castelló i terres voltants, perquè tan sols es coneix un petit bocí trobat a les nostres excavacions al Puig de la Nau de Benicarló, concretament en el sondeig estratigràfic del Tram 1 del Sector del carrer empedrat i davant del Recinte 1, al nivell 2 dins de la Fase II del poblat, i datat als començaments del segle VI, cosa que em fa dir que molt bé pot ésser una imitació dels originals plats de vernís roig del segle VIII, copiats per terrissaires meridionals poc després. De totes maneres existeixen formes indígenes fetes a mà d'estil terrissa Camps d'Urnes i que es troben recobertes per una engalba roja, que sempre s'atribueixen a les formes pintades en vermell del tipus «cèltic», i que potser algunes s'hagin confòs a vegades amb imitacions meridionals esmentades.

També aquestes terrisses les trobem al Puig de la Nau i al Puig de la Misericòrdia, i àdhuc als poblats del Baix Aragó, com per exemple un tros de carena baixa provinent del jaciment anomenat Cabecico de l'Heredad Bordón, o els dos bocins roig granate del poblat conegut com el Morrón del Cid, ambdós a Terol. Hem de dir que al Puig de la Misericòrdia de Vinaròs s'ha trobat ceràmica grisa i també terrissa amb engalba grisenca. La concentració de tot aquest material d'origen o influència fenici-púnica a les terres al voltant de la vall baixa de l'Ebre, sembla que ens mostra la importància que va tenir aquest eix o via fluvial, tal i com va demostrar ja fa uns anys el nostre bon amic Enric Sanmartí; nosaltres també creiem que una altra important via de penetració fou la conca fluvial del riu Segre a les terres lleidatanes de la comarca del Segrià i potser de les Garrigues, com ho demos-

tren els poblats de la Serra del Calvari, a la Granja d'Escarp; el Montfriu, a Aitona; i la Valleta d'en Valero, a Soses, entre altres molts prospeccionats per Emili Junyent.

Referent a Castelló una altra vegada, les valls dels rius Cérvol, Millars i Palància, al Nord, Centre i Sud de la Província, condueixen directament també a les terres altes de l'interior de Terol. Punts intermitjos de redistribució de mercaderies provinents de la costa serien la necròpolis de la Montalbana, a Ares del Maestrat, i la Torre de Foios, a Lluçena, on tenim una forma ceràmica que imita una peça d'inspiració fenícia. Així doncs, als segles VII i VI sembla que va haver-hi una certa relació comercial amb el món meridional peninsular, mitjançant uns llocs indígenes situats a prop de les terres costaneres, a tot el llarg de la façana mediterrània del País Valencià, i que es poden considerar punts de redistribució d'aquests materials exòtics cap a les terres del rera país. En el nostre cas, a les rodalies del delta de l'Ebre hi havia certs llocs, no forçosament de gran amplitud territorial, que assortien mercaderies exòtiques als llogarrets indígenes amb cultura material del Bronze final-Camps d'Urnes del nord de Castelló, el sud de Tarragona, el Baix Aragó i la Vall del Segre, a les terres centrals lleidatanes. Sense aquesta forta incidència d'aitals elements comercials a les comarques castellonenques, no es pot entendre l'ample ressó de la influència econòmica del món fenici-púnic, ni tampoc les noves tècniques ceràmiques d'importació que es van estendre al llarg del segle VII dins de l'àrea indígena del Bronze Tardà II-Final i Camps d'Urnes avançats. Aquestes corrents o influències tindrien el seu principal moment d'apogeu fins al primer terç del segle VI.

En els darrers deu anys de recerca arqueològica a Castelló, realitzada pel Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques de la Diputació de Castelló, s'han excavat alguns jaciments claus per al coneixement del desenvolupament crono-estratigràfic de la regió septentrional del País Valencià, com poden ésser l'Abric de les Cinc, a Almenara; la Torrassa, a la Vall d'Uixó; Orpesa la Vella, a Orpesa de Mar; el Puig de la Nau, a Benicarló; el Puig de la Misericòrdia, a Vinaròs; i molts altres prospeccionats, com Vallterra, a Santa Madalena de Polpís; el Castellet, els Barrancs i la Garrotxa, a Peníscola; el Palau, a Alcalà de Xivert; el Polseguer, a Rossell, etc.

Avui ens centrarem només en els dos principals jaciments del nord de Castelló: el Puig de la Nau i el Puig de la Misericòrdia. El primer lloc es troba al bell mig del pla litoral, també conegut com Plana de Vinaròs-Benicarló, situat al SW del Puig de la Misericòrdia, a una distància de 3 km i separats pel riu Cérvol i el Barranc d'Aigua Oliba, a una altitud de 166 m per damunt de la mar. L'assentament del poblat de l'Horitzó Ibèric Antic s'estenia pel cim de la terrassa inferior i les dues vessants corresponents al nord i sud. Nogensmenys els treballs d'una pedrera van reduir el jaciment unes tres quartes parts i només quedava la part superior del puig quan el Servei va intervenir i aconseguir salvar-lo de la destrucció total. Malgrat el seu estat d'arruïnament general, s'han posat al descobert després de nombroses campanyes d'excavació, i amb excel·lent conservació, moltes estruc-

Fotografia 2. Puig de la Nau de Benicarló.

tures urbanístiques, carrers i una part important del recinte defensiu. Hem de subratllar les remarcables seqüències estratigràfiques obtingudes a diferents indrets del jaciment, perquè en algunes de les nombroses cambres del poblat es varen descobrir als nivells inferiors, per sota dels murs de les vivendes, restes d'un assentament pertanyent als segles VII i VI. Per exemple, la cambra núm. 14 ens ha donat l'evolució completa del poblat: els nivells inferiors es daten ja des del segle VII i sense solució de continuïtat va fins a les darreries del segle V o primera meitat del IV, moment aquest en què el lloc és abandonat pacíficament. En altres casos, com succeeix a les vivendes núm. 14 i 19, els nivells d'ocupació preibèrics es troben relacionats amb plantes de cabanes circulars. En els nivells inferiors a la muralla, entre altres terrisses del període Bronze Final-Ferro, s'han trobat ceràmiques pintades rojes, semblant a l'almagra, ja esmentades.

El Puig de la Misericòrdia de Vinaròs se situa davant del Puig de la Nau, a una altitud de 164 m per damunt de la mar i a 4 km en línia recta de la costa. La primera Campanya realitzada fou a l'any 1983, i encara segueixen els treballs d'excavació en la actualitat. Al llarg d'aquestes tres campanyes ha aparegut un interessant complex fortificat al cim del turó. Les vessants on es trobaria establert la resta del poblat han estat malauradament arrasades per una forta erosió natural, i les construccions han desaparegut.

Ja a l'any 1976, el nostre Servei va realitzar amb col·laboració dels membres de la secció arqueològica de l'Associació d'Amics de Vinaròs, uns son-

deigs a la vessant de llevant del puig, i van aparèixer restes molt malmeses de parets de vivendes, encara que amb una manca d'estratigrafia mínima; així i tot es va poder arreplegar prou terrissa feta a mà, decorada amb cordons, trossos d'àmfores carenades fenícies tardanes, i ceràmica a torn decorada amb bandes del tipus Horitzó Ibèric Antic, de finals del segle VI i començaments del V, i també altres ceràmiques d'època avançada, del segle III-II.

Actualment l'estructura arquitectònica de planta rectangular es troba en molt bon estat de conservació; va ésser construïda mitjançant un paredat molt acurat dins d'un moment de la segona meitat del segle V.

Mercès als talls estratigràfics realitzats, s'ha obtingut una seqüència cronològica completa des dels nivells superiors als inferiors, on es va trobar la presència dels horitzons de l'Ibèric Tardà, Ple, Antic, Protoibèric i Pre-ibèric. L'estratigrafia més completa fins al moment ha estat obtinguda a la zona Est, a l'exterior del recinte fortificat.

En resum, es pot constatar el següent desenvolupament crono-cultural al llarg de la vida del jaciment: un primer moment pertany a la primera fase dels Camps d'Urnes del Ferro, on no es va trobar ceràmica d'importació. Potser en qualsevol altre lloc del jaciment es puguin detectar en el futur nivells d'ocupació pertanyents a una fase del Bronze Final local, doncs en algun altre indret del poblat s'han recollit superficialment alguns bocins de terrissa d'aïtal període. Aquesta fase inicial del jaciment es pot datar amb una cronologia relativa dins de la primera meitat del segle VII (Nivell I). Un segon moment correspondria quan l'assentament, per mitjà de l'intercanvi comercial, va connectar amb les influències meridionals peninsulars fenícies, com ho demostra la ceràmica a torn, els plats-trípodes, les ceràmiques grises, la decoració bicroma, les àmfores i el vernís roig, encara que el substrat cultural indígena va perdurar en altres aspectes, inclosa la tradició terrissaire sense torn ràpid.

Pertanyen a aquest moment, datable a la segona meitat del segle VII i començament del VI, els nivells II, III, IV. Com a punt a tenir en compte, cal remarcar l'aparició de la ceràmica protoibèrica. A partir del nivell IV sembla que va haver-hi un hiatus d'ocupació, ja que no es troba l'Horitzó Ibèric Antic en el seu primer moment; l'Horitzó Ibèric Antic avançat el trobem al nivell V. La ceràmica ibèrica local està composta per peces amb orelletes i plats principalment, datables a finals del segle VI i principis del V.

L'Horitzó Ibèric Ple és el moment que correspon a la construcció de l'estructura fortificada (Nivell VI), amb una cronologia relativa calculada mercès a la presència de ceràmica àtica, als segles V i IV. També són típics del moment les vores amb perfil d'ànec, les orelletes, els plats i la decoració pintada en filets i bandes, així com les imitacions de la ceràmica àtica. El moment de construcció del recinte és possible datar-lo gràcies a la troballa d'un bocí de copa del tipus *Castulo*, aparegut en el reompliment i que correspondria a la segona meitat del segle V. El darrer moment el marcaria la decoració ceràmica evolucionada, les imitacions de la gris emporitana, les for-

mes també evolucionades dels *kalathos*, les ceràmiques de vernís negre; tot correspon als segles III-II (Nivells VII i VIII). Per acabar hem d'esmentar que s'imiten les formes de vernís negre dins la producció ibèrica tardana local i que la terrisseria feta a mà o a torn lent sobreviu amb els seus tipus tradicionals. El moment d'abandó del recinte fortificat es dona ja avançat el segle II (Nivell IX).

Com a conclusió, hem vist com els elements dels Camps d'Urnes es varen endinsar dins del complex cultural de les gens del Bronze Final a Castelló, a partir de dos focus diferents, Catalunya i la Vall del Ebre. A poc a poc, aitals influències donaren un caràcter propi al Bronze Final del territori septentrional del País Valencià, que mitjançant un fenomen d'osmosi cultural d'elements del Bronze Final-Camps d'Urnes, formaran el que coneixem per a Castelló com Ferro Antic o el Bronze Final-Ferro, el qual es va desenvolupar a la segona meitat del segle VII i començaments del VI.

Al Bronze Final juntament amb el material que podem definir-lo com autòcton, com poden ser les terrisses de tradició del Bronze Tardà II, comencen a donar-se uns altres elements que ens definiran els segles VIII i VII, i aquests són: les ceràmiques acanalades, les incises i les excises; aquestes darres formen el grup de ceràmica fina amb superfícies brunyides i pasta molt decantada i compacta, enfront a les altres que presenten una pasta de granulometria més gruixuda i superfícies sense tractament.

Hem de subratllar que el Puig de la Misericòrdia no té cap acanalat, ara bé, ens ha donat un bocí decorat amb dues pastilles rodones o bonys ajuntats, que normalment es troben en terrisses amb decoració acanalada. Aquesta darrera, en canvi, és molt abundosa al Puig de la Nau. Altres tipus decoratius serien les incisions i els puntillats. La cronologia de tots aquests elements plegats pot anar des del 800 al 650, període en què s'inclou el Bronze Final a Castelló.

Ja des del segle VII, a la segona meitat, diferenciem un segon moment anomenat Ferro Antic o Bronze Final-Ferro, producte d'una segona embranzida de les gens dels Camps d'Urnes del NE i a la presència dels pobles colonials mediterranis. Aquesta època es caracteritza per la ceràmica de formes ovoides, bitroncòniques, bases anulars altes, decoració de cordons, vores exvasades rectes amb el llavi pla o arrodonit i coll marcat, decorat amb un cordó plàstic. Aquestes terrisses corresponen al període IV d'en Vilaseca i es poden datar a la primera meitat del segle VI. Tot això ho trobem a ambdós puigs.

En aquest període es daten les produccions meridionals que ja des de mitjan del segle VII es troben a Castelló: ceràmiques bícromes, àmfores fenícies, plats-trípodes i ceràmiques protoibèriques a bandes. Els indígenes copiaran a mà les formes a torn importades.

Així doncs, l'evolució pròpia de les cultures locals i els contactes amb el món colonial fenici i grec, ja des de la segona meitat del segle VI, donaran peu al naixement del món ibèric antic. Material pròpiament ibèric el veiem associat a copes jònies, àmfores massaliotes i ceràmica àtica de figures negres.

Les urnes a orelletes, els plats de vora caiguda, la decoració pintada amb filets, és ja normal a la segona meitat del segle VI a Castelló.

Per acabar, hem d'esmentar la gran tasca que està portant a terme un membre del nostre Servei d'Arqueologia, em refereixo a l'Artur Oliver, que des de fa diverses campanyes dirigeix els treballs de camp i d'excavació en els jaciments de Vinaròs i Benicarló, i també en altres indrets de les comarques castellonenques.

Aquest és, doncs, per ara, el panorama actual conegut a les terres del nord de Castelló, a on seguirem treballant per a conèixer millor el món del Bronze Final i del Ferro i el seu desenvolupament cap al fenomen de la ibertzació, ja existent des de mitjan del segle VI.